

Сања М. Куљанин*
Универзитет Источно Сарајево
Филозофски факултет Пале
Катедра за српски језик и књижевност

https://doi.org/10.18485/ai_zsjoski.2019.2.ch10

821.163.41.09 Ђопић Б.

811.163.41

УМАЊЕНОСТ КАО ЛЕКСИЧКО-МОРФОЛОШКА КАТЕГОРИЈА (НА ПРИМЈЕРИМА ИЗ ДЈЕЛА БРАНКА ЂОПИЋА)

У раду је разматран међуоднос лексичке и морфолошке категорије умањености на основу примјера из дјела Бранка Ђопића. Циљ рада је да се покаже када се категорија умањености изражава лексикализованим јединицама (претпоставка је да је то примарно када је ријеч о глаголској и именичкој умањености), а када аналитичким конструкцијама (претпоставка је да је то примарно када је ријеч о придјевској и прилошкој умањености, односно умањености квалитативног типа). У раду ћемо показати које су варијанте, а које инваријанте категорије умањености при изражавању синтетичким и аналитичким језичким јединицама у датом корпусу.

Кључне ријечи: категорија умањености, деминутив, синтетичке и аналитичке форме, именичка, придјевска, глаголска, прилошка умањеност.

Увод

У раду је анализирана категорија умањености (деминуција, деминуирање) на два формална плана, на твор-

---

* sanja.kuljanin27@gmail.com

бено-лексичком, гдје умањеност носе суфикси (деминутив) и на синтаксичко-синтагматском, гдје је еквивалент значењу суфикса посебна лексема, те је разматран међуоднос лексичке и морфолошке категорије умањености. Пошли смо од претпоставке да се именичка и глаголска умањеност примарно изражава лексикализованим јединицама, синтетички, а придјевска и прилошка умањеност, односно умањеност квалитативног типа, аналитичким конструкцијама, у којима функцију деминуирања имају лексеме са спецификованим значењем, чиме се постижу различите семантичке варијације. Анализа је проведена на примјерима ексцерпираним из књижевног дјела Бранка Ћопића.¹

Ћопићево стваралаштво пружа велике могућности за истраживање и проучавање разноврсних језичких јединица у лексичко-семантичком и у функционално-стилистичком погледу. Његов књижевни свијет, језик и стил препознатљиви су по његовој лакоћи израза, дијалогу, лексици – и то са посебним обиљежјима, специфичним за Ћопићев ауторски израз, али и за његов завичај, фразеологизмима, досјеткама и народном, изворном хумору.² Он пише о завичају и свијету природе, о дјетињству, које је за њега најљепше доба живота, у које се, како каже, „ваља вратити кад год нам је тешко”.

Његови су ликови живи, пластични, непосредни, због чега читаоцу постају блиски и драги, то су добронајерни и поштени људи, велики борци, који истрајавају у животу и побјеђују недаће које их прате. Богатством језика Ћопић

1 Списак Ћопићевих дјела из којих су ексцерпирани примјери дат је на крају рада у одјељку Извори.

2 „Андрић је говорио: ‘Најређе у једној литератури је хумор; има великих Литература без хумора, јер добар хумор је редак, добар хумор је као драги камен, драгоцен је.’ Слагао сам се увек с Андрићем: једна књижевност не може без хумора, није потпуна без њега” (Ћопић1975: 425).

гради те специфичне ликове, ствара њихову слику и емотивно их оплемењује. Близак је са својим ликовима, проживљава њихову судбину и њихове животне бриге. „Отуда богатство његовог језика можемо осетити у богатству лексике, а затим и у избору синонимичких речи и израза, у новим спреговима значења, као и у стрпљивом одабирању речи погодних за карактеризацију предмета, ситуација, ликова, психолошких струјања у човеку” (Марјановић 1982: 162). А Ћопићево приповедачко умијеће потврђују и сљедеће ријечи: „Тачност тона, осјећај за нијансу, потпуна саживљеност са људима једне средине (...) – то су сјајне одлике овог продуховљеног подсмјешљивог посматрача и финог сликара” (Данојлић 1990: 213).

Језички слој значења у анализи књижевног дјела једног писца изузетно је значајан, а анализа наведеног корпуса показује која се значења изражавају у оквиру категорије умањености и колико до изражаја долази пишчева креативност, будући да се управо избором неког изражајног средства из свеукупности тих средстава постиже веза између писца и читаоца, а преко ликова које аутор карактерише на различите начина. А Ћопић има ту способност да и са мало ријечи, али са богатим семантичким и стилистичким потенцијалом, приближи читаоцу ставове, схватања и емоције својих јунака. Анализа ексцерпираних примјера из Ћопићевог књижевног дјела показује која значења аутор постиже деминуирањем именица, глагола, придјева и прилога и када су заступљене синтетичке, а када перифрастичке форме за изражавање анализиране категорије.

Категорија умањености

Категорија умањености, општепознато је, у српском се језику најчешће изражава деминутивима. У граматич-

кој и научној литератури под тим појмом подразумијева се „реч која означава нешто умањено” (Пецо, Станојчић 1972), односно ријеч „са значењем умањеног појма који означава мотивна [реч]” (Станојчић, Поповић 2000: 147), или се дефинишу као „морфолошка категорија која примарно денотира умањење” (Грицкат 1995: 1), а обухватају, како наводи И. Грицкат, „семантички спектар од реалне процене онога о чему се говори – оно стварно може бити мало, уочљиво мало за своју врсту, недовршено и сл. – па до разних повољних и неповољних објективно или субјективно датих судова. Морфолошкој деминуцији подлијежу именице, глаголи, придеви и уз придјеве одговарајући прилози” (Грицкат 1995: 3).

Прототипични семантички елемент умањеница представља сема која је садржана у творбеном форманту: ’мало/умањујуће’. Оне су, дакле, везане уз појаву мален, мањи од других предмета исте врсте, или означавају својство у мањој мјери, код придјева, или је означена радња мањег степена интензивности или мање важности, код глагола. Таква значења и биће, у ствари, предмет рада, а нећемо се бавити конотативним планом, на којем се умањенице веома често остварују изражавајући блискост, присност, симпатију.

Деминутиви имају и прагматичку функцију, а будући да су веома фреквентни у дјечијем говору али и у говору одраслих када се обраћају дједи, највише их има управо у Ђопићевим дјелима намијењеним дједи, као што је нпр. *Јежева кућица*, међутим деминутиве из тог дјела нисмо разматрали јер, како смо већ навели, хипокористике³ неће

3 Навешћемо неколико примјера, илустрације ради, у којима осим семе *мало/младо* деминутивни облици имају и хипокористичко значење будући да се изражавају осјећања њежности, драгости и сл.: Како само овако спретном *коњићу* можеш рећи да је парипина... (БСБ, 27); А продадoste ли онога њезиног *ждрејчића*, *Дорайића*? (БСБ, 26); Која ће оно година бити вашем *Вранчићу*? (БСБ, 26); Она је исплела и око врата везала

бити предмет рада, као ни деминутиви који развијају специфична термилошка значења, тј. многи деминутивни облици који представљају идиоматизоване лексеме, јер су само формално у вези са деминутивима. Такви се облици лексикализују или специјализују и означавају самостални појам који нема више семантику умањења, него добија нови денотат, дакле немају деминутивно, а ни емотивно значење, нпр. бубњић, чашица, постељица и др.

Међутим, деминутив није једини начин изражавања семантичке категорије умањености, наиме, у нашем језику постоје и други морфолошки, али и лексички начини изражавања ове категорије. Тако ћемо у раду указати на морфолошко изражавање умањености, суфиксално и префиксално, издвојићемо и примјере апсолутног компаратива којим се умањује степен придјевске или прилошке квалификације исказане њиховим позитивом, као синтетичке облике изражавања категорије коју анализирамо, али умањеност се може исказати и аналитичким, синтаксичко-синтагматским конструкцијама, као што су форме перифрастичког силазног компаратива и синтагме са градационом лексемом која умањује садржај појма уз који стоји.

Синтетички облици изражавања умањености

Морфолошко, синтетичко изражавање умањености првенствено се везује за деминутиве. Прототипични семантички елемент деминутива, како смо већ навели, представља сема садржана у творбеном форманту: 'мало/

кићену огрлицу да јој *ждребенце* љепше изгледа (БСБ, 65); Дјед се послушно диже и доводи окретна *коњичка* (БСБ, 26); Човјек је крштено чељаде, славу слави, душу има, а *коњче...* (БСБ, 29); Тај добродушни сиједи *сѣарчић* – чаробњак који живи у врбику понад воде, спреман је у свако доба да саслуша свачију муку (БСБ, 41).

умањујуће, а пошто се обично одређују као 'умањење величине каквог физичког ентитета, онда се може рећи да је прототипично значење деминутива димензионалног карактера, које се исказује семом 'мала физичка величина' (Јовановић 2010: 21). Примјери из нашег корпуса показали су да су најбројнији именички деминутиви, а деминуирању су подложни и глаголи, придјиви и прилози, уз напомену да су, с обзиром на различит семантички садржај наведених врста ријечи, различити и аспекти умањивања, па је умањивање садржаја именица сасвим нешто друго од умањивања нпр. придјева. „Теоријски, код именица би у таквом случају требало да се искаже мања просторна димензија (подразумева се да су за 'умањивање' најподесније именице које се односе на физичке, материјалне појмове); код придјева мања интензитетска димензија, код глагола мања временска – мада се јављају и сасвим друкчији исходи” (Грицкат 1995: 3). А морфолошки, творбени начини за изражавање наведених деминутива јесу суфиксација и префиксација.

Именице

У корпусу је забиљежено највише именичких деминутива, а међу њима је велики број с хипокористичким значењем али, како смо већ навели, првенствено ћемо анализирати право деминутивно значење, тј. умањеност специфичну за поједину врсту ријечи. У именичким деминутивима суфикс⁴ има функцију модификационог творбеног форманта и у примјерима који слиједе у улози је

4 У вези са суфиксом наводимо став И. Грицкат: „Сви примјери именичких деминутива изведени су суфиксима, који као структурални елементи нису снабдевени значењима, али сама њихова бројност и разноликост указују на то да су се многи од њих у извесној мери јаче специјализовали” (Грицкат 1995: 7).

одредбене ријечи, те би у синтагми имао значење *мали*, а ако је умањеница мотивисана именицом која значи *живо*, додаје се и значење *младо*. Дакле, „семантичку структуру именичких деминутива (...) одликује семантичко језгро са прототипичним квантитативним значењем – ’мали узрастом или величином’ (Јовановић 2010: 26). Именички деминутиви творе се само суфиксацијим, уз веома ријетке изузетке. Каква значења проистичу из умањеница у Ћопићевом дјелу, показаће сљедећи примјери:

I а) У једно од најпријатнијих доба године, скоро преко ноћи, расцвјетао би се у *дашћици* крај наше куће црни сљез... (БСБ, 17); (...) примиче се и у самом срцу разгара дједова неуморна *вајрица* (БСБ, 36); Посљедње што ми је од те вечери остало у очима био је разигран *јламичак* дједове ватре (БСБ, 36); ...у близини је и какав *шумарак* (БСБ, 39); ...од сваке куће има нека стаза или *јућелак* (БСБ, 40); Тјеша га *млинчић* како најбоље зна... (БСБ, 41); Из тих дана потиче и она *сличица*, цртеж нашег млина, коју је начинио брадати сликар... (БСБ, 42); Дуго је стајала у старчевој соби, објешена поред *јрозорчића*, у сјенци... (БСБ, 42); Ломна корака старац је отишао у свој *собичак*, у посљедње скровиште још незаузето од саблазни, а кад тамо – сликарев тихи *млинчић*... (БСБ, 45); Ево, пришуљао се кроз кукурузе, провукао руку кроз *јенцерак* и однио (БСБ, 81); Дуго је Лазо гледао кроз отворен *јрозорчић*... (БСБ, 82); Изнесе цура „стрицу” и треножац с *јасћучићем* (БСБ, 89); ...а у низији, долином *рјечице* Јапре, путује разливен уједначен хук... (БСБ, 103); Понио је уза се *јордицу*, *цакче*, а можда и врећу... (БСБ, 134); ...док је лутао кроз жбунове на ивици једног *дрезуљка*, он задивљен застаде опијен дивним мирисом (ПИЗК, 15); Испод жбуна га је гледао скроман *цветић* (ПИЗК, 15); ...и рафал просикта изнад нападача посипајући милицију багремовим *јранчицама* (НТБС, 19); Шћућури се славуј на *јранчици* и одлучи да чека (ПИЗК, 10); ...онај цуретак ошамућено ће промицати познатим *јућелцима*... (НТБС, 49); Исто као и некад, јасно види утабан

йуџељак преко обасјане зелене заравни (НТБС, 120); Друже Баја, какву сте ми шугаву *кућицу* дали, а ја сам послао сина у партизане (НТБС, 51); У оближњој *йаланчици*, вртећи се око неких жена, одједном је прећутао из ког је мјеста (НТБС, 57); Смјештена је у споредној *зџрадици*... (БСБ, 151); Видиш, сад имам *сџанчић*, *йензијицу*, сам сам на свијету, лијепо би било дјечаку са мном (БСБ, 192);

б) То рече *йџичица*, завуче главу под крило и утону у сан (ПИЗК, 12); ...како су само смешна ова *дечица* (ПИЗК, 16); Уморна *дубица* чврсто је спавала те ноћи (ПИЗК, 27); ...онај *цуреџак* ошамућено ће промицати познатим путевцима... (НТБС, 49); Лани ми је однела једног дивног *йолудића* (ПИЗК, 70);

в) Однекле из таме јавља се познат гргутав *йласић* (БСБ, 147); И тек што је почела да дрема, споља се зачу тихо шушкетање и нечији танак *йласић* зацвиле над самом бубицом (ПИЗК, 26); ...зачу се иза ње тих *йласић* (ПИЗК, 29); Толико и толико сати, а наћи ће се и нека *минуџица* кусура БСБ, 168);

У ексцерпираним примјерима деминутиви се граде сљедећим суфиксима: *-ица* (ватрица, кућица, бубица, минутица...), *-чица* (птичица, гранчица), *-ић* (цвјетић, јастучић...), *-чић* (прозорчић, станчић, млинчић), *-ељак* (путељак), *-уљак* (брежуљак), двоструки деминутивни суфикс *-ичак* (пламичак), *-ак* (пенџерак), *-арак* (шумарак). У првој групи примјера (Ia) умањенице су конкретне именице, и мушког и женског рода, које означавају *неживе реалије*, а реализују се наведеним суфиксима. У свим примјерима основно, инваријантно значење је *умањеност*, са компонентом *мали*, а исказују се квантитативна значења *умањене величине* (мали прозор, мала кућа, мала зграда...). Једино уз примјере *дашџица*, *ваџрица*, *йламичак*, *млинчић*, осим те квалификације, можемо везати и одређену дозу хипокористичности,⁵

5 „Стога се у РСАНУ и РСМ велики број именица код којих се не може направити оштра граница између деминутивности

која је у Ђопићевом дјелу, али и не само у његовом, природни пратилац деминуције. Осим тога, деминуирање лексеме *вайрица* подразумејева компоненту *мали*, али са значењем *слабої, смањеної инїензиїейїа*.

У другој групи (Iб) наведене су иманице које означавају 'живо'. Иако имају призивок хипокористичности, контекст их ипак примарно одређује као мало/младо: мала птица, мала буба, голубић је и мали и млад, дјечица такође, а цуретак је млада, тек постала дјевојка, ни дјевојчица ни дјевојка. У примјерима именичких деминутива из корпуса са ознаком 'живо' у оквиру компоненте мало/младо реализује се значење узраста.

Трећу групу (Iв), с мањим бројем примјера, представљају деминутиви с апстрактном именицом у основи. Именички деминутив *їласић* подразумејева значење смањеног интензитета, а атрибути детаљније одређују именицу уз коју стоје, информишући нас о каквом гласићу је ријеч: *їриїшав, їанак, їиш*. То потврђују и наводи из научне литературе: „Уколико се деминутиви (...) не односе на физичке величине, тј. на конкретне појмове, већ на апстрактне појмове који се тичу различитих домена, њихово значење се метафоризује. Тако, на пример, код апстрактних појмова сема 'мала (...) физичка величина', у зависности од домена на који се односи, семантички се модификује, па потом развија периферна значења која се исказују семама 'слабо' (...), 'нежно' (...) (Јовановић 2010: 21). Деминутив *минуїица* означава веома кратак временски период, конкретно, мисли се на одређен број минута, а наведеним обликом жели се рећи да је то мали број.

Како смо могло видјети, именички деминутиви изражавају умањеност с компонентама *мали* / *млад*, а

и хипокористичности, на једној страни, односно између аугментативности и пејоративности, на другој страни, дефинише употребом двоструког квалификатора *дем.* и *хиї.* односно *аугм.* и *їеї.*” (Јовановић 2010: 30).

исказују се квантитативна значења: *умањена величина, слаб, смањен интензитет, крајак временски период*, у неким примјерима и са хипокористичким примјесима.

Глаголи

„Глаголима се уопште, приликом модификације њихових значења, може придати веома много значењских компонента. Док се при деминуцији именице постиже било значење умањења, било значење фамилијарнијег, нежнијег или немарнијег става према предмету, а при деминуцији придева опет само значења непотпуности особине или нарочитог става према њој, дотле се у деминутивном глаголу може постићи велики број различитих, и то међусобно доста удаљених значења. Из саме природе глаголских речи проистиче то да њихово ‘умањивање’ мора бити друкчије природе него ‘умањивање’ било именица било придева. Деминутивни глагол може значити да се радња врши кратко време, повремено а не трајно, учестало а притом с мањим интензитетом, или тренутно, иако јој је природа трајна, или се радња врши са ситнијим резултатом, ако јој је значење резултативно, или се уопште врши нека неважна радња, несавршена, недовршена, или налик на основну радњу” (Грицкат 1955–1956: 47). Глаголи категорију умањености, деминуирање, изражавају и суфиксацијом и префиксацијом, уз стварање различитих нијанси значења, али која ипак првенствено зависе од семантике глагола који је у основи творенице.

Примјери *йјевуцкайи*, *йјевушии* и *йјевуљийи* показују да се умањеност значења глагола може постићи разним умањеничким суфиксима (-*уцк/аји*/, -*уш/ији*/ и -*уљ/ији*); умањеност значења глагола постиже се и префиксима: *йо-* (*йојричайи*, *јоразіоварайи*, *јозабавији се*), *јри-* (*јрикрійи*, *јријазийи*, *јридржайи*), *јро-*

(*йрошейайи*, *йрориједийи*, *йромућкайи*); често такве глаголе прате ријечи с умањеним значењем: *мало* придржати, *мало* попричати и др., па се умањеност изражава двоструко: и префиксом и лексемом. (Силић, Прањковић 2005: 151–152).

Деминутивне глаголе из корпуса презентоваће следећи примјери:

III И како тада, тако и до дана данашњег, стојим распет између смирене дједове ватрице, која постојано *йоруцка...* (БСБ, 37); ...не мора баш послје сваког записа *йљуцкайи* у страну и псовати оца непознатом калем-ефендији (БСБ, 39); Нарочито се много *йоворкало* о млину... (БСБ, 44); Поштапао се Јовандека око куће, *кашљуцао* и туговао (НТБС, 119); ...*кашљуцне* суздржано и плашљиво, а тиме, у ствари, разоружава саговорника (БСБ, 135); ...да и ви, његови свеци, преко ноћи *малчице сйавуцнейи* (БСБ, 80); ...у ограђеној авлији, на дрвљанику, сједи цурета, *йјевуцка* (БСБ, 88); Али так што се *йримирио*, једна трома врана гачући слете до њега на грану (ПИЗК, 10); Озловљена врана *мало йоћуиа*, а онда се поново обрати славују (ПИЗК, 11); Приљубићемо уз њу лице и *йоћуиайи*, *йожмириийи*, заборавити... (НТБС, 128); *Дрхйури* на вјетру, разбарушена, у бусовима, шчетињава се, јача и тамни... (НТБС, 130); Вриједно ржу шором Бурсаћеве цокуле скинуте с њемачког скијаша, *йозвецкује* аутомат... (НТБС, 134); Морао се сваки час премјештати и *варакайи* да га не скине упорни стријелац с прозора (БСБ, 140); ...непријатељ је, изгледа, *мало узнайредовао* (ЉИС, 9); Једва видљиво *йодрхйавајући*, не чујући зрна која *йјевуцкају* високо поврх ње, она се држи за влажну љескову грану... (ЉИС, 12);

Карактеристичан префикс за деминуцију глаголског значење јесте префикс *йо-*, којим су изведени и наши примјери *йоћуиайи*, *йожмуриийи*, *йозвецкивайи*, *йодрхйавайи*, са деминутивном нијансом 'извјесно, кратко

вријеме вршити радњу основног глагола. Префикс *йри-* у глаголу *йримирио* уноси компоненту да се нешто ‘само мало, привремено, привидно врши’; *уз-* у *узнайредовати* значи да је радња основног глагола извршена у малој мјери, што је додатно потврђено и прилогом *мало*. Суфиксацијом су настали сљедећи глаголи из корпуса: *кашљуцайти* изведен суфиксом *-уцайти*, са семантичким компонентама ‘тихо и слабо вршење радње’; *йоруцкайти* (усаглашеност са субјектом ватрица), *йјевуцкайти*, *йљуцкайти* изведени суфиксом *-уцкайти*, такође са значењем ‘слабо, непотпуно вршење радње’; *йоворкайти* са суфиксом *-кайти* и семантиком дискретног вршења радње, кришом; *спавуцнуйи* дем. према спавнути, мало, кратко одспавати; *дрхтуруйи* помало дрхтати; *варакайти* „у мањој мјери заваравати, врдати” (Клајн 2003: 329).

Уз наведене семантичке компоненте глаголи при деминуирању често имају и дозу хипокористичности, због чега И. Грицкат сматра да „у вези с глаголима назив ‘деминутивни’ треба схватити у условном, доста проширеном смислу” (Грицкат 1955–1956: 47).

Придјиви

Придјевским морфолошким, синтетичким умањеницама означавају се деминуирана својства физичке размјере појма (величина, димензија), или снижени степен неке квалификативности уопште, или се изражава особина или карактерно својство у мањој мјери од оне коју посједује основни, мотивни придјев. Друкчије речено, деминутивима се изражава одређена удаљеност од основе и то ка умањењу, при чему се укључује и градирање па се може говорити о степену удаљености, у овом случају умањењу особине, квалификације која се сматра стандардном, а изражава се неутралном, основном фор-

мом. На семантичком плану таквим лексемама исказује се модификационо значење субјективно оцијењено, са основном денотацијом ублажавања, тј. са мањом интензитетском димензијом. Придјевске умањенице настају и префиксацијом и суфиксацијом. Најчешћи префикси у творби придјева са деминутивним, тј. умањивачким значењем јесу: *на-* (наглув), *о-* (овелик), *йо-* (повелик), *йри-* (приглуп), *йро-* (просијед). Примјери суфиксалних придјевских деминутива: сивкаст, жућкаст, дугуљаст, сићушан, сладуњав, семантику слабијег степена основне особине остварују различитим творбеним формантима, суфиксима (*-асӣ*, *-кас̄ӣ*, *-ичас̄ӣ*, *-ан*, *-ашан*, *-уњав* и *др.*).

II Вече се примицало, студен расла, а *црвенкас̄ӣо* уморно сунце клонило се западу (ПИЗК, 45); Некакво је *дебелушино* и кратко, најприје би могло бити за Ђукана, млинара (БСБ, 153); ...и забезекнуто стајали пред неким новим и нама непознатим, *луцкас̄ӣим* и дјетињастим нашим очевима, теткама, ујацима (БСБ, 113); ...обнавља га и подмлађује ово *нејачко* дјетиње зеленило нашушурене пшенице која се жежи под студеним повјетарцем (НТБС, 130); Има и жито своје дјетињство, неозбиљно, *зеленичаво*, травно (НТБС, 130); ...намршти се паук, који је увек живео по *сумрачним* угловима (ПИЗК, 24); ...скакутали су по *сумрачној* просторији тако равнодушно... (БСБ, 195); И једва три-четири *најйрула* црвљива плода отпадоше у траву испод дрвета (ПИЗК, 30); Мало-помало па истом *йровлажену* дремљиву тишину процијепи *слабашно* мачје кмечање: родило се дијете (НТБС, 109); ...успио је да смотри само толико како се на *йолуо̄ӣтворена* врата учитељева стана протисну нека сјенка мушкарца (НТБС, 113).

Наведеним суфиксално модификованим придјевима заједничко је значење умањености садржаја основног придјева, а иста семантика прати и префиксалне творенице. Заједничка семантичка компонента коју

уноси творбени форман јесте ‘мало’/’непотпуно’, што уз основни придјев даје следећа значења: *црвенкасӣ* = помало црвен; *дебелушан* = који је одебео, помало дебео; *луцкасӣ* = сулуд, помало луд; *нејачак* = дем. од нејак, слабашан; *слабашан* = помало слаб; *зеленичав* = зеленкаст, помало зелен; *сумрачан* = без довољно свјетлости; *мало мрачан*; *натруо* = помало труо; *йровлажен* = помало, понегдје влажан; *йолуотворен* = непотпуно, дјелимично отворен. Дакле, оваквим облицима добијамо само информацију о умањености квалитативног типа, али не и о степену умањености или некој другој семантичкој компоненти. Једино у примјеру с творбеним формантом *йолу-* имамо нешто прецизнију информацију садржану у самом форманту, те осим компонената *нейошйуно*, *дјелимично* имамо и сему *йоловично*. За разлику од ових, синтетичких форми, аналитичке прецизније изражавају умањеност квалитативног типа и, како смо и претпоставили, оне су погодније, а можемо рећи и да су примарне када је ријеч о придјевској и прилошкој умањености. То ћемо показати у дијелу рада у којем ћемо говорити о аналитичким облицима изражавања умањености.

Прилози

Прилози такође, као и глаголи и придјеви, умањеност или деминуирање изражавају и помоћу суфикса и помоћу префикса (нпр. *малко*, *йомало*). Међутим, није забиљежено много синтетичких прилошких умањеница јер, као и код придјева, примарни начин прилошког деминуирања јесу аналитичке, перифрастичке конструкције.

IV Одлазио је сабран, (...), *малчице* само муклијег гласа (НТБС, 63); ...па жива згодација да се људи *малчице* разбашкаре и даду срцу на вољу (БСБ, 70); Незнанко је *мал-*

чице лично на светог Николу... (БСБ, 71); ...да и ви, његови свеци, преко ноћи *малчице* спавуцнете (БСБ, 80); ...па се као *маличак* и зачуди (БСБ, 135); Што да пропусти овакву згуду и да се *зеричак* не окористи (БСБ, 136); А баш бих се волио *малчице* умијешати у онај гужвањац (БСБ, 140); Да им је *зеричак* помоћи, гадовима, а? (БСБ, 149); Теку јој тако дани као да их неко *йойихо* прича... (НТБС, 128); ...и *йойихо* ми се пожали (БСБ, 138); ...да мало *йоближе* упозна околину свог новог боравишта (ПИЗК, 30); Вечером, кад се неки домаћин *йозадујо* не враћа из крчме, брижна жена шаље дјечаке да га траже (НТБС, 133); Док се они тако петљају око навијања и казаљки, цестом повише њих (...) већ *йодуже* промиче нека непозната јединица (БСБ, 169); Ево, и ја као да видим ту исту кују како се с муком откида од знаног родног дворишта, док језеро *йолајацко* расте и осваја долину (БСБ, 196).

Издвојићемо прилошке умањенице из наших примјера и указати на њихове семантичке компоненте: *малчице* (на већ деминуирано *малко* додат суфикс *-ице*), *маличак*, *зеричак* (дем. од *мало* и *зера*, локално, са значењем *сасвим мало* или *сићушни дио нечеја*), а у свим примјерима умањује се садржај лексеме *мало*, како би се добило значење *веома, сасвим, изразито мало*; *йойихо* (прилично тихо, али не *сасвим*); *йоближе* (доста близу, али не потпуно); *йодуже* и *йозадујо* (прилично дуго, али не *сасвим*), *йолајацко* деминутивним суфиксом *-ацко* умањује се значење прилога *лагано/полагано*.

Морфолошким, синтетичким деминуирањем именица, глагола, придјева и прилога добили смо основна значења квантитативног умањивања: величине, узраста, особине или својства, те делимитативна умањења у вези са трајањем глаголске радње. А деминуцијска лексикализација наведених врста ријечи постиже се у процесу творбе, суфиксалном и префиксалном модификацијом.

Апсолутни компаратив

У оквиру морфолошког, синтетичког начина умањивања издвојићемо и примјере апсолутног компаратива:⁶

У Ја сам *ст̄арији* човјек, мени сан неће лако на очи (БСБ, 147); Иако га је сматрао рођеном беном и ништавком, ипак је држао да је најбоље попричати са неким од родбине, особито ако је то *ст̄арији* човјек (БСБ, 61); Малишан се насмијеша као да је нешто разумио, кад у собу упаде гологлав *ст̄арији* човјек (БСБ, 187); Мало-помало, па наш слијепи коњ постаде познат чак и у *широј* околини (БСБ, 102); Има ту чланова партијских комитета (...), одборника, (...) *лакших* рањеника (БСБ, 156); ...то је за нас Босанце строг, *ст̄арији* човјек (НТБС, 55).

За остварење апсолутног компаратива важан је услов да такав компаратив не смије бити употријебљен у реченичним конструкцијама гдје се експлицитно пореде два појма. У реченицама *Један ст̄ар човјек ње чека, ст̄ар* означава дубоку старост. Међутим, у реченици *Један ст̄арији човјек ње чека*, компаратив *ст̄арији* значи 'не више млад', али не и 'стар', (Мразовић 2009: 324), што је еквивалентно синтаксичко-синтагматском умањивању *није сасвим ст̄ар*, или и с партикулом у саставу конструкције *није баш сасвим ст̄ар*. При овој специфичној употреби, компаративом се, дакле, исказује ублажавање, а не појачавање степена својства. За разлику од релативног компаратива, када је ријеч о изражавању објективног степена особине, тј. заступљености вишег степена особине код једног члана поређења, апсолутним се исказује субјективни став, тј. субјективна процјена квалификације. Придјиви (и прилози хомоформни с придјивима

6 О апсолутној компарацији в. у: Куљанин 2017: 22–26; Ковачевић 2015: 411–430.

средњег рода) када се употребе у облику апсолутног компаратива не досежу степен квалификације исказане основним обликом, позитивом. Тако је и у наведеним примјерима из нашег корпуса: старији човјек није стар, он је, у ствари, старији у односу на позитив млад, дакле није више млад, али није ни стар, шира околина није шира у односу на позитив широк, јер тај позитив она и не досеже, тако ни лакши рањеник није лакши према позитиву лак, али није ни тежак; у сва три примјера апсолутним компаративом умањује се садржај позитива наведених придјева и указује на присуство одређеног својства у једној блажој мјери.

Аналитички облици изражавања умањености

Аналитички или перифрастички тип умањености изражава се синтагматским конструкцијама у којима је посебна лексема носилац те категорије значења. То су перифрастичке форме силазног компаратива, веома фреквентне у свим функционалним стиловима, а овај тип изражавања категорије умањености карактеристичан је за придјеве и прилоге хомоформне с придјевима средњег рода. Силазни компаратив (в. Куљанин 2017: 48–60) у српском књижевном језику примарно се исказује перифрастичком формом, према основном граматицизованом моделу *мање + њозиџив љридјева / љрилоја* (а перифрастички суперлатив прилогом *најмање* уз позитив, али такве примјер нисмо пронашли у наведеном корпусу⁷). Конструкцију аналитичког компаратива презентоваћемо примјерима (VI) који слиједе:

7 Разлог за то јесте што основној граматичкој форми перифрастичког суперлатива конкурише више других, стилистички много експресивнијих форми, о томе в. Ковачевић 2003: 9–46, Куљанин 2017: 113–126.

I Довикне му то Вачкоња више пријекорно, а *мање љуџишио*... (БСБ, 134); Наспрам њих поставила се друга војска, много *мање занимљива*... (ЉИС, 13); Па су и саме вјеровале у своје ријечи, планина им је постајала већ *мање сџрашна* (ЉИС, 18); Слично прођоше и ћуран и патак, који су били исто толико брбљивци и хвалисавци као и гусан, иако нешто *мање љуџи* (ПИЗК, 70).

Умањивање степена квалификације исказане придјевом / прилогом овдје се изражава компаративном лексемом *мање*, којом се умањује садржај квалификације исказане позитивом придјева / прилога уз који стоји. „Лексички аспект компарације, перифрастички, посебно је значајан за антиклимактичку градацију, јер се хомолексичност чланова компарационе парадигме, тј. правило о усаглашености компаратива и суперлатива са позитивом према истинитосној вриједности (потврдности / одричности) у случајевима силазне градације поштује само онда када се компаратив и суперлатив изражавају перифрастичким формама, будући да се на граматичко-системском плану силазна компарација и веже за аналитички тип творбе” (Куљанин 2017: 48–49). То потврђују и наведени примјери (*мање љуџишио*, *мање занимљива*, *мање сџрашна*, *мање љуџи*) јер се умањивање садржаја надређене лексеме, поштујући усаглашеност, тј. хомолексичност компарационе парадигме, мора исказати перифрастичком конструкцијом будући да се жели умањити позитив лексема *љуџи*, *занимљив*, *сџрашно*, *љуџи*.

Осим оваквим конструкцијама, умањивање квалитативности изражава се и придјевским и прилошким синтагмама у чијој структури партиципира лексичка јединица градационе семантике, тј. лексема са интегралном семом непотпуног степена. „То је компонента којом се ограничава, ублажава, умањује садржај управне речи” (Ристић 1999: 118). Из веће групе ексцерпираних

примјера издвојили смо сљедеће, који ће презентовати тај вид деминуирања.

VII Стара крушка била се већ *їоїово сасвим* осушила (ПИЗК, 31); Свуда мир и тишина само Сава *једва чујно* шумори (ПИЗК, 34); Већ неколико дана пуковник Стеван осјећа у ваздуху слаб, *једва замјетљив* мирис узрелих кукуруза (НТБС, 66); *Једва видљиво* подрхтавајући, не чујући зрна која пјевуцкају високо поврх ње, она се држи за влажну љескову грану... (ЉИС, 12); Тамо га у ствари, *уїола одузетїої*, привлачи жена којој иде... (НТБС, 72); Најзад, (...) змија се *наїола* мртва испружи у трави... (ПИЗК, 71); ...који жури кроз драгу заштитничку ноћ, *мало їознаїим* дрворедом, добро знаном циљу, жени (НТБС, 72); Ти су исто као и партизани, само су *мало їробрани*, просијани на ситно сито (БСБ, 127); ...канда ипак *није сасвим увјерен* да се и дјед Раде неће одједном приказати у овој шашавој ратној ноћи (БСБ, 136); Прокин гај, запуштена, густа и *їрилично велика* шума, на сат хода удаљен од подножја планине, био је одувијек, чак и за старије људе, *їомало сїрашно и шајансївено* мјесто (ОРЛ, 1); Према томе, имао је потребно искуство и спрему за хватање једне овако малобројне и *слабо наоружане* групе као што је била Јованчетова (ОРЛ, 53); Допутовао на свијет (...) још један мали Босанац, црвен, смежуран и канда *їрилично љуїи* (НТБС, 109);); Дневник је био *їрилично ошїећен* (ПИЗК, 109); Измирен тако с овим измијењеним свијетом, човјек, *їомало ошамућен*, наставља пут... (НТБС, 111); Зар ти мислиш да ћемо пјевати у овако *лоше освијеїљеној* дворани (ПИЗК, 130)?

Како показују примјери, ублажавање може бити јаче или слабије изражено (в. Куљанин 2017: 201–216), у чему учествују лексеме с различитим квантитативним компонентама за умањивање садржаја управне ријечи. Незнатно ублажавање пуног степена надређене лексема имамо у сљедећим примјерима: *їоїово сасвим*, *није сасвим увје-*

рен, ѝрилично велика, ѝрилично љуѝ, ѝрилично ошѝећен. Функцију квалитативног умањивања, али у веома малом степену (тако да се садржај лексеме коју одређују ипак не реализује у пуном степену), имају лексеме *ѝоѝово* и *ѝрилично*. У синтагми *није сасвим увјерен* умањеност се постиже одричном конструкцијом. Овдје је ријеч о једном типу парцијалне негације „уз лексеме квантификаторског типа у склопу адјективне синтагме. (...) Негатор који стоји испред квантификатора не одриче у потпуности садржај адјективне синтагме, тј. постојање особине изражене придјевом, него само опсег те особине. Наиме, негацијом квантификатора не одриче се потпуно постојање особине, него само њена универзалност, (...) јер се негацијом афирмативног универзалног квантификатора реферише о постојању извјесног квантитета” (Ковачевић 2002: 92–93).

Знатније ублажавање пуног степена, тј. позитива придјева или прилога, заступљено је у сљедећим примјерима: *једва чујно, једва замјетљив, једва видљиво, мало ѝознаѝим, мало ѝробрани, ѝомало сѝрашно, ѝомало ошамућен, слабо наоружане, лоше освијетљеној, уѝола одузетѝоѝ, најола мртѝва*. Функцију вишег степена умањивања садржаја надређеног члана синтагме имају лексеме: *једва, мало, ѝомало, слабо, лоше, уѝола, најола*, а свака од њих својом семантичком структуром доноси специфичну нијансу деминутивности синтагме у којој су реализоване, али се углавном изражава незнатан степен заступљености особине коју оне квантификују.

Ексерцирани примјери потврдили су нашу претпоставку, како смо већ и раније навели, да се придјевска и прилошка умањеност, односно умањеност квалитативног типа, примарно изражава аналитичким конструкцијама, у којима лексеме с функцијом деминуирања носе специфично значење умањености, семантички нијансирано.

Занимљиво је да смо у корпусу забиљежили и

примјере *деминутивної йлеоназма*, и то у Ђопићевом дјелу за дјецу *Приче исјод змајевих крила*, гдје писац испољава веома емоционалан став и гдје такве синтагме имају изразито хипокористичну вриједност:

IX ...у томе истом тренутку кроз лишће се најпре показа *мала оштра њушкица* (ПИЗК, 16); ...јогунасто бришући шапом своју *малу њушкицу* (ПИЗК, 40); Једна *мала црна дубица* тврдих крила (...) баш је милела уз брвна хангара (ПИЗК, 24); Онда су журно завеслали на супротну обалу, тамо где се налазило њихово *мало* рибарско *сеоце* (ПИЗК, 33).

Такве деминутивне синтагме (*мала њушкица*, *мала дубица*...), које иначе норма не препоручује, „могу бити стилогене само у врло емоционалном говору, када се, редуплицирањем семантичке компоненте, свјесно жели истаћи, нагласити умањеност (...) датог појма” (Ковачевић 2003: 260). Аутору, наиме, у појединим случајевима није довољна деминутивна функција суфикса да изрази своју јаку емоцију, те такво значење именице додатно појачава придјевом *мали*, будући да је еквивалентан суфиксу који модификује основну именицу.

У наведеном корпусу примијетили смо и већи број примјера специфичних аналитичких конструкција које Ђопић употребљава с разлогом. Наиме, када је ријеч о међуодносу наведених типова изражавања категорије умањености, која се реализује на два формална плана, на творбено-лексичком, гдје умањеност носе суфикси (деминутив) и на синтаксичко-синтагматском, гдје је еквивалент значењу суфикса посебна лексема, треба рећи да постоје случајеви у којима је могућа потпуна синонимност између та два типа језичких јединица, између творенице и синтагме (нпр. *кућица* и *мала кућа*), али у таквим случајевима је из разумљивих разлога због сувишка у граматичком систему, дакле због формалне

редундантности, сувишна једна форма због еквивалентности значења, а то је увијек она перифрастичка.

VIII *И мала дуба*, још снена, зевну, јуначки протегну све своје ноге (ПИЗК, 27); ...а мала црна дуба измиле на сунце (ПИЗК, 28); ...док је група рибара са својим малим чамцима ловeћи рибу вукла мреже... (ПИЗК, 33); ...која нас је грубо одгурнула с малој таванског *ћрозора* (БСБ, 112); После дугог хода три пријатеља најзад избише на једну малу *чисћину*... (ПИЗК, 8); У кућици његова оца, покрај мале шкиљаве *ламје*... (ПИЗК, 35); ...а славонски Цигани, који су кроз село пролазили на својим малим шареним колима, разнесоше му славу још и даље (ПИЗК, 36); ...радовао сам се заједно с малом *школском децом* (ПИЗК, 39); ...али је већ у срцу слутила да је мала *дрвена клуја* преко пута споменика – њезина клупа (НТБС, 71).

Већина примјера оваквих конструкција ексцерпиранија је такође из Ћопићевог дјела за дјецу *Приче из ојог змајевих крила*, гдје има веома много деминутивних именица, и са хипокористичким значењем, због чега Ћопић, вјероватно да не би дошло до гомилања деминутива, бар тамо гдје је експресија блажа, употребљава наведене деминутивне еквиваленте.

Сувишност је могућа само кад је лексема носилац категоријалне семантике, тј. када се даје опште значење деминутивности, а то носи само лексема *мали*, односно *мален*. Дато значење може бити спецификовано, тако да скуп лексема може бити обједињен архисемом деминутивности (као нпр. донекле сигуран, помало ошамућен, омалена кућа), као што су нам и показали аналитички облици умањивања. Свака од тих лексема носи специфично значење умањености, тако да је није могуће замијенити језичком јединицом која носи категоријално значење, без обзира на то да ли је ријеч о суфиксу нпр. *-ица* или лексеми *мало*.

Циљ рада је био управо да се покажу различите семантичке варијације у погледу изражавања категорије деминутивности, а оне се готово никад не показују на творбеном плану јер су суфикси (нпр. *-чић*, *-ић*, *-ица* итд.) носиоци неспецификованог деминутивног значења. А лексеме са својом семантичком структуром, будући да садрже већи број компонената, актуелизацијом сваке од њих, доносе специфичну нијансу деминутивности синтагме у којој су реализоване. Анализом је потврђена и претпоставка од које смо кренули да се категорија умањености изражава лексикализованим јединицама када је ријеч о глаголској и именичкој умањености, а аналитичким конструкцијама када је ријеч о придјевској и прилошкој умањености, односно умањености квалитивног типа.

Извори

- НТБС: Бранко Ћопић, *Не ѿујуј бронзана сѿражо*, Сарајево: Свјетлост, 1990.
- БСБ: Бранко Ћопић, *Башта сљезове боје*, Сарајево: Свјетлост, 1999.
- ПИЗК: Бранко Ћопић, *Приче исѿод змајевих крила*, Сарајево: Свјетлост, Веселин Маслеша; Београд: Просвета, 1978.
- ЉИС: Бранко Ћопић, *Љубав и смрѿ*, Сарајево: Свјетлост, Веселин Маслеша; Београд: Просвета, 1964.
- ОРЛ: Бранко Ћопић, *Орлови рано лете*, Сарајево: Свјетлост, 1990.

Литература

- Грицкат 1955/56: Ирена Грицкат, „Деминутивни глаголи у српскохрватском језику”, *Јужнословенски филолоѿ XXI*, стр. 45–96.

- Грицкат 1995: Ирена Грицкат, „О неким особеностима деминуције”, *Јужнословенски филолоџ*, LI, 1–30.
- Данојлић 1990: Милован Данојлић, Најбољи Ћопић, поговор у књ.: Бранко Ћопић, „*Башића слезове доје*”, Сарајево: Свјетлост, 210–213.
- Јовановић 2010: Владан Јовановић, *Деминутивне и ауименџајтивне именице у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, I, II, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Матица српска, Институт за српски језик САНУ.
- Ковачевић 2002: Милош Ковачевић, *Синџаксичка неџаџија у српском језику*, Ниш: Издавачка јединица Универзитета у Нишу.
- Ковачевић 2003: Милош Ковачевић, Перифрастичка компарација у српском књижевном језику, у: *Грамаџичке и сџилисџичке џеме*, Бања Лука: Књижевна задруга, 9–46.
- Ковачевић 2015: Милош Ковачевић, Типови апсолутног компаратива у српском језику, у: „*Пуџевима српских иџиома*”, *Зборник у часџи џроф. Радивоџу Млагеновићу џоводом 65. роџендана*, Крагујевац: ФИЛУМ, 411–430.
- Куљанин 2017: Сања Куљанин, *Комџарација кроз лексику и семанџику*, Београд: Јасен.
- Марјановић 1982: Воја Марјановић, *Приџоведачка џроза Бранка Ћоџић*, Сарајево: Свјетлост, 1982.
- Мразовић 2009: Pavica Mrazović, (u saradnji sa Zorom Vukadinović), *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Пеџо, Станојчић 1972: А. Пеџо, Ж. Станојчић, *Енциклоџедџијски лексикон, мозаик знања – Српскохрваџски језик*, Београд: Интерпрес.
- Ристић 1999: С. Ристић, М. Радић-Дугоџић, *Реч. Смисао. Сазнање (сџудџија из лексичке семанџике)*, Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.
- Силић, Прањковић 2005: Josip Silić, Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga.

Станојчић, Поповић 2000: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамађика српскога језика, уџбеник за 1, 2, 3. и 4. разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ђопић 1975: Бранко Ђопић, *Моји витезови тужна лика*, у: *Делије на Бихаћу*, Београд, Сарајево: Просвета, Свјетлост, Веселин Маслеша.

Sanja M. Kuljanin

DIMINUTION AS A LEXICAL- MORPHOLOGICAL CATEGORY

This paper deals with the relationship between the lexical and morphological category of diminution based on its examples extracted from the literary work of Branko Ćopić. The main aim of the paper is to point out to the relationship between the notional and qualitative categories of diminution. The analysis confirmed the hypothesis that the verbal and nominal categories of diminution are primarily expressed via lexicalized forms, while adjectival and adverbial categories, i.e. qualitative diminution is expressed via analytical constructions.

Semantic variations of diminution are not always formally marked since the suffixes (i.e. -čić, -ić, -ica, etc.) carry the non-specified diminutive meaning, while lexemes express it through its semantic structure since they comprise a bigger number of components through whose actualisation they bring in a specific diminutive nuance of the syntagm in which they are realised.

Key words: diminution, diminutive, synthetic and analytical forms, nominal, adjectival, verbal and adverbial diminution.